

NİDAYÎ EL-ANKARAVÎ'NİN BİLİNMEYEN BİR ESERİ MÜBÂHASÂT-I MÜKEYYİFÂT VE AYNI KONUDAKİ DİĞER ESERLER*

Fatma BÜYÜKKARCI YILMAZ**

ÖZET

Çiçekler, hayvanlar, şehirler, eşya ve benzeri arasındaki üstünlük tartışmalarına yer veren eserlere münazara adı verilir. Bu tür eserlere Arap ve İran edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatında da rastlanır. Ağâh Sırrı Levend *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde bu türdeki eserleri “Münazara yollu temsili hikâyeler” başlığı altında değerlendirmiştir. Bu eserler konularına ve içeriklerine göre mizahî eserler; ahlâkî, hikemî ve tasavvufî eserler; sanatkârane bir üslûba zemin olan konuları içeren eserler, şeklinde tasnif edilmişlerdir.

16. yüzyıl müelliflerinden *Menâfi'ü'n-nâs* adlı tıp kitabının yazarı Nidayî'nin kaynaklarda adı geçmeyen eseri *Mübâhasât-ı Mükeyyifât*, ikiden fazla keyif verici maddenin münazarası hakkındadır ve Anadolu sahasında bu tarzda yazılan ilk eserlerden olduğu düşünülmektedir. Baş ve sonu manzum, diğer kısımları mensurdur. Eserin yazılış sebebi kısmında müellif, mükeyyifattan el çektiği için perişan gönüllere eğlence olsun diye bu latifeyi icat ettiğini, dinleyenin gamını gidereceğini belirtir. Bu eserde afyon, berş, esrar, boza, şarap ve bal arasında üstünlük tartışması yaşanır. İki den fazla tartışmacısı olan aynı konulu eserler arasında Sihhatî Çelebi'nin *Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem*, yazarı belli olmayan *Muhâleme-i Mükeyyifât* ile *Hikâyet-i Cem'iyet-i Mükeyyifât-ı Âlem ve Mübahase ve Mücadele* adlı üç eserin yanı sıra başlıksız iki eser daha bulunur. Bu eserlerde Nidayî'dekilere ek olarak kahve, tütün gibi farklı münazırlar da yer alır. Bu çalışmada Nidayî'nin kaynaklarda rastlanmayan *Mübâhasât-ı Mükeyyifât* adlı eseri tanıtılmış, bu konuda tespit edilebilen diğer eserlerle karşılaştırılarak benzerlik ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmış, ayrıca bu eserlerin bir “yeniden yazım” örneği oluşturup oluşturmadıkları sorusuna cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nidayî, münazara/mübahase, yeniden yazım, mükeyyifat

* Bu makalenin nüvesini, 10-12 Mayıs 2012'de Ordu Üniversitesi'nde gerçekleştirilen *Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu: Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Anısına* adlı sempozyumda sunulan “Nidâî el-Ankaravî ve Münazara Türündeki Eseri Mübâhasât-ı Mükeyyifât” adlı bildiri oluşturur.

** Yrd. Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
El-mek: yilmazfa@boun.edu.tr

**NİDAYÎ EL-ANKARAVÎ'S UNKNOWN MÜBÂHASÂT-I
MÜKEYYİFÂT AND OTHER DEBATES ON THE SAME SUBJECT
AS CASES OF REWRITING**

ABSTRACT

The discussion of superiority among flowers, animals, places, objects, and so forth in a work of art, is called *debate*. Debates can be found in Arabic and Persian literature as well as Turkish literature. *Agâh Sırrı Levend*, who is the author of *Türk Edebiyatı Tarihi*, reviews these kinds of works (debates) under the title, "Representative stories through debate". These works were classified by their subjects and contents in terms of humor; ethics, philosophy and sufic. Furthermore they were classified as pieces that contain artistic style based topics.

The sixteenth century author Nidayî is the author of *Menâfi'ü'n-nâs*, which is a medical book. *Mübâhasât-ı Mükeyyifât*, a work by Nidayî, is not mentioned in any existing sources, literary or academic. It is believed to be one of the first works emerging from Anatolia that features a debate between more than two pleasure-giving substances. The beginning and the end of the work is poetical and the other parts are prose. As a reason of writing this piece, the author mentions that he invented this joke to take sorrow away as an entertainment for those who suffer from quitting pleasurable substances/drugs. In the text, opium, barsh, hashish, *boza*, wine and honey argue over which of them is superior. In fact, a number of other works on the same subject involve more than two disputants, including Sıhhatî Çelebi's *Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem* and the anonymously written *Muhâleme-i Mükeyyifât* and *Hikâyet-i Cem'iyet-i Mükeyyifât-ı 'Âlem ve Mübahase ve Mücadele*, as well as two untitled texts. These five works include additional disputants to those mentioned by Nidayî, such as coffee and tobacco. The current article introduces Nidayî's *Mübâhasât-ı Mükeyyifât*, comparing it with other works on the same subject that have come to light and endeavouring to pinpoint its similarities with, and differences from these parallel texts. It also addresses the question of whether or not these works can be considered cases of "rewriting".

Key Words: Nidayî, debate, rewriting, pleasurable substances

GİRİŞ

Münazara/Mübahase/Mücadele

Ahmet Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) münazara âdâbından bahseden *Âdâb-ı Sedâd min İlmi'î-Âdâb* adlı eserine göre, iddiasını ispat etmek için çaba gösteren birine, diğer bir kimsenin itiraz, yani hasmâne tarzda mukabele etmesine "mübahase", gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan mübahaseye "münazara", bu amaçla tartışanlara "münazır" denir. Münazara âdâbında muhabata karşı sert ve alaycı bir tavır takınmak uygun görülmez. Ayrıca sadece hasmı susturmak için yapılan bir mübahase çeşidi vardır ki buna "cedel" ve bu amaçla tartışanlara "mücadil" adı verilir. Münazara ıstılahında "hakkın ortaya çıkması" kaydının konulması cedelden kaçınmak içindir;

Turkish Studies

çünkü mücadilin amacı hakkın ortaya çıkması olmayıp her nasıl olursa olsun kendi iddiasını korumak ve muhatabını susturmaya kalkışmaktır ve bu yönüyle cedel, mübahase ve münazaranın karşıtıdır.¹ Taşköprüzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1032/1622) *Mevzûatü'l-Ulûm* adlı eserine göre “münazara ilmi, hasım olanlar arasında doğrunun şüphesiz bir biçimde ortaya çıkması için birbirine karşıt görüşte olanların durumlarından bahseden bir ilimdir”.² Bu tanımlara göre “mübahase” ve “münazara” kavramları anlamca yakın olsalar da mübahasede şu fark göze çarpar: “hasmâne tarzda mukabele etmek”.³

Belli kurallara göre yapılan bu münazaraların yanında hayale dayanan edebî münazaralar arasında insanlar, çiçekler, meyveler, hayvanlar, şehirler, eşya ve benzeri arasındaki üstünlük tartışmalarına yer veren eserler bulunur. Ağâh Sırrı Levend'in *Divan Edebiyatı* adlı eserindeki tasnifine göre eski edebiyatımızda münazaralar, konularına ve içeriklerine göre: a) mizahî eserler, b) ahlâkî, hikemî ve tasavvufî eserler, c) sanatkârane bir üslûba zemin olan konuları içeren eserler, şeklinde tasnif edilmiştir.⁴ Bu konudaki çalışmalarda genellikle bu tasnifin tekrarlandığı görülür. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde bu türdeki eserleri “Münazara yollu temsili hikâyeler” başlığı altında verir. Bunlar arasında Emirî Yusuf (XV. yy.)'un Çağatayca *Beng ü Çağır*⁵, Necatî (ö. 914/1508)'nin *Münazara-i Gül ü Husrev*, Ahmedî (XV. yy.)'nin Çağatayca *Münazara* (sazlar arasında)⁶, İdris-i Bitlisî (ö. 927/1520)'nin *Münazara-i Savm ü İd*, Yakînî (XV. yy.)'nin Çağatayca *Ok Yay Münazarası*⁷, Fuzulî (ö. 963/1555)'nin *Beng ü Bâde*⁸, Nev'î Yahya (ö. 1007/1598)'nin *Münazara-i Tûtî Bâ Zâğ*⁹, Celâl Çelebi (XVI. yy.)'nin *Münazara-i Sa'd ü Said*, Uzun Firdevsî (XV.

¹Nesibe Feyza Büyükdiñç, **Osmanlı Medreselerinde Bir Öğretim Metodu Olarak Münâzara ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Âdâb-ı Sedâd Adlı Eseri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 19-23, 33-34, 66-68. [Ahmet Cevdet Paşa, **Âdâb-ı Sedâd min İlmi'1-Âdâb**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1294 (1877-78).]

² Ali Duman, “Taşköprüzâde Ahmed Efendi ve Mevzu'âtü'l-'ulûm'da Yer Alan Usul ve Fıkh İle İlgili İlimler”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 5, (2004/1), s. 58-59.

³ Münazara hakkında ayrıca bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Münazara”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 576-578.

⁴ Ağâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İnkılâp, İstanbul 1980, s. 635-636.

⁵ Gönül Alpay [Tekin], “Yusuf Emirî'nin Beng ü Çağır Adlı Münazarası”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972** (1973): 103-125.

⁶ Gönül Alpay [Tekin], “XV. Yüzyılın İlk Yarısında Yazılmış Bir Münâzara: Sâzlar Münâzarası”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981** (1983): 99-132.

⁷ Fahir İz, “Yakînî's 'Contest of the Arrow and the Bow”, **Németh Armağanı**, TDK, Ankara 1962, s. 267-287.

⁸ Fuzulî, **Beng ü Bâde**, Haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu, Maarif Vekâleti, İstanbul 1956.

⁹ Hakan Taş, Ömer Zülfe, “Nev'î'nin *Münazara-i Tûtî ve Zâğ* Adlı Mesnevisi”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, vol. 2/3 (Summer 2007): 660-96.

yy.)'nin¹⁰ ve Naimî-i Hamidî (XVI. yy.)'nin *Münazara-i Seyf ü Kalem*, müellifi belli olmayan *Münazara-i Kahve vü Bâde* adlı eserleri sayar.¹¹ Bunlara Lâmi'î'nin (öl. 938/1531) *Gûy u Çevgân*¹², Mehmed Bahâeddîn'in *Münâzara-i Seyf ü Kalem* (baskı yılı 1339/1920)¹³, Sıdkî Paşa (ö. 1071/1660-61'den önce)'nin *Berf ü Bahâr*¹⁴ adlı eserlerini de ekleyebiliriz.

Münazaralar yukarıdaki eser adlarında da görüldüğü üzere genellikle iki “münazır” arasında geçer. Keyif verici veya uyuşturucu maddeler olarak tanımlanan “mükeyyifat”ın münazarası konusunda Fuzulî (ö. 963/1555)'nin *Beng ü Bâde*'si, Nagzî'nin *Münâzara-i Kahve vü Bâde*'si (telifi 1035/1625)¹⁵, Vardarlı Fazlî'nin (ö. 1636) *Mahzenü'l-Esrâr*'ı (telif tarihi 1636)¹⁶ gibi eserler bulunur.¹⁷ Nidayî'nin *Mübâhasât-ı Mükeyyifat* adlı eserinde ise afyon, berş, esrar, boza, şarap ve bal olmak üzere altı “münazır” yer alır. Eserinin girişinde “bu letâyif-i garrâyı icat ettiğini” söyleyen Nidayî'nin, “ikiden fazla münazır arasındaki münazara”yı Anadolu sahasında ilk kez ele alan veya alanlardan biri olduğu söylenebilir.

¹⁰ Halil İbrahim Usta, “Firdevsî-i Rûmî'nin Bir Münazarası”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 49/1 (2009), s. 61-93.

¹¹ Ağâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi, I. Cilt Giriş**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973, s. 140-141; Türk edebiyatında münazara yazarları hakkında ayrıca bkz. Meserret Diriöz, “Türk Edebiyatında Münâzara”, **Millî Kültür**, 2 (1), (1980), s. 20-22; Hasan Aksoy, “Münazara”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. 6, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986, s. 469; M. Fatih Köksal, “Münazara: Türk Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 580-581.

¹² Nuran Tezcan, “Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından İki Münazara”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981** (1983), s. 49-63.

¹³ Bilal Çakıcı, “Mehmed Bahâeddîn'in Münâzara-ı Seyf ü Kalem'i”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi: Kültür Tarihimizde Yarış**, 2/1, (Ocak 2010), s. 110-130.

¹⁴ Mehtap Erdoğan, “Sıdkî Paşa'nın Alegorik Bir Eseri: Berf ü Bahâr”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. 4/2 (Kış 2009): 360-405.

¹⁵ Nâmık Açıkgöz, **Kahvenâme: Klâsik Türk Edebiyatında Kahve**, Akçağ, Ankara 1999, s. 153.

¹⁶ Ömür Ceylan, “Türk'ün Vefâlî İçeceği Boza”, **Yitik Düşler Kervanı: Şiirin Aynasında Osmanlı Kültürü Üzerine Denemeler**, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 150.

¹⁷ Bu gibi müstakil eserlerin yanı sıra zaman zaman başka eserlerin içinde de mükeyyifatla ilgili bölümler bulunur. Bunlardan biri de Aynî'nin *Sâkinâme* adlı eseridir. Aynî “Be-avsâf-ı mükeyyifhâ-yı âlem” başlıklı bölümde tütün, enfiye, kahve, bade, macun, arak, esrar, tömbeki ve afyon olmak üzere dokuz mükeyyifatın adını verir. Aynî, tütün ve kahveyi iki birader olarak tanımlar, cihani ortaklaşa zaptetmişlerdir. Bunlar helâldir, bazı faydaları vardır. Arak içilmemeli, afyon yenmemelidir, esrar çekilince halka rezil olma ihtimali vardır. Macun, enfiye ve tömbeki ise olumlu karşılanır. Bunların içinde badenin yeri ayrıdır. Aynî, **Sâkinâme**, Haz.: Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 258-260. Ayrıca bkz. Günay Kut, “Divan Edebiyatında Bezm, Âlât-ı Bezm ve Âdâb-ı Sohbet”, **Osmanlı Ansiklopedisi: Kültür Sanat**, C. 9, Yeni Türkiye, Ankara 1999: 616-629.

Nidayî el-Ankaravî ve Mübâhasât-ı Mükeyyifât Adlı Eseri

975/1567'den sonra öldüğü düşünölen Nidayî'nin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Bir hekim olan Nidayî, *Menâfi'ü'n-Nâs*¹⁸ adlı tıp konulu eseriyle bilinir. 974/1566'da telif edilen, genellikle mensur, bazı kısımları manzum olan *Menâfi'ü'n-nâs*, altmış baba ayrılmıştır. *Dürr-i Manzûm*¹⁹ adlı eseri *Menâfi'ü'n-nâs*'ın 721 beyitlik muhtasarıdır. Diğer eserleri arasında *Tenbîhnâme* (ahlâk ve tasavvuf), *Esrâr-ı Genc-i Ma'nâ* (tasavvuf), *Tercüme-i Nazm-ı Lokman Hekîm* (tıp), *Vasiyetnâme* (tıp ahlâkı) sayılır. *Fetihnâme-i Kal'a-i Cerbe*, *Tabâbet-i Beşeriyye* ve *Baytariyye* ile *Edviye-i Müfred*e adlı eserler ona nispet edilmiştir.²⁰ Ayrıca *(Keyf-i) Kitâb-ı Nidayî* veya *Risâle-i Tıbbiyye* adlı bir eseri de bulunmaktadır.²¹

Kaynaklarda adı geöen eserleri arasında *Mübâhasât-ı Mükeyyifât*'a rastlanmaz. Eser, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü ŞR 69 numaralı yazmanın 23b-29b yaprakları arasındadır.²² Eserin bir diğeri nüshası *Risâle-i Latîfe-i Mükeyyifât* ismiyle Boşnak Enstitüsü, nr. 1086'da (MS 449/4'te, 94b-97b) kayıtlıdır.²³ Mefâîlün mefâîlün feûlün vezniyle yazılan eserin başı ve sonu manzum (başta 25, sonda 7 beyit), diğeri kısımları mensurdur.

Baş: 23b İlahî başladum nâmuñla nâma
İrişdür lütfuñ-ile sen tamâma

Sonu: 28b Bilen lezzet elin 'aşğ-ı Hudâdan
Yumar göz el çeker bu mâ-sivâdan
Temmetü'l-kitâb bi-'avnillâh

¹⁸ Hatice Özcan, *Kaysûnîzâde Nidâî Muhammed Çelebi El-Ankaravî'nin Menâfi'ü'n-Nâs Adlı Eseri (57a-99b) (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

¹⁹ Ümran Ay, *Nidâî, Dürr-i Manzûm (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.

²⁰ Sadettin Özçelik, "Nidâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007, s. 77-78. Bu arada Nidayî'nin *Menâfi'ü'n-nâs* ve *Dürr-i Manzûm* adlı eserlerinin Kaysûnîzâde'nin sanılması ve kimi zaman bu iki kişinin aynı kişi olarak düşünülmesi karışıklığına Adıvar son vermiştir, denebilir. Kaysûnîzâde'nin Arapça eserlerinin bulunmasına karşın Türkçe bilgisinin bu eserleri yazacak kadar güçlü olmadığını da *Zeyl-i Şakâyık*'ı tanık göstererek ekler: Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 100-101.

²¹ Perihan Ölker ve Bekir Direkçi, "Hekim Mehmed Nidâî'nin Manzum Tıp Risâlesi Keyf-i Kitâb-ı Nidâî", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2009), s. 295-305.

²² Yazmadaki ilk eser, Şemsî (ö. 920/1514'ten sonra)'nın *Deh Murg* adlı nasihatname türündeki eseridir.

²³ *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*, (Ed.: Ekmelettin İhsanoğlu, Haz.: Ekmelettin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz, Veysel Bulut), C. 1, IRCICA, İstanbul 2008, s. 175; Bu kaynaktan aktarılarak: *A Catalogue of Arabic, Persian, Turkish and Bosnian Manuscripts in the Collection of the Bosniak Institute II* (Zürich-Sarajevo, 2003), s. 311. Bu nüsha henüz elde edilemedi.

Mübâhasât-ı Mükeyyifât ın Yazılış Sebebi ve Konusu

Nidayî, sabah rüzgârı gibi geçen ömründe ibadet etmeyip günahkâr olduğunu, mescide vardığında gönlüne meyhane hayali düştüğünü, araksız (palmiyenin şekerli suyundan ve pirinç mayasından elde edilen açık sarı renkli bir içki), balsız, şerbetsiz sohbet etmediğini, bunlardan hiçbiri olmadığında boza içtiği, esrar (beng), berş (afyon şurubu, keten yaprağı ile yapılan bir çeşit sarhoş edici macun), afyon yediği için şimdi mahzun olduğunu, hep isyan ettiğini, artık bunlardan el çektiğini söyleyerek Allah'tan af diler. Mükeyyifattan el çektiği için perişan gönüllere eğlence olsun, dinleyen dostlarının gamını gidersin diye bu "letâyif-i garrâ"yı icat ettiğini belirtir:

“(10) Çün bu mükeyyifâtdan el çekdüm ol sebebden bu letâyif-i garrâyı (11) perîşân dillere eğlence olmak için icad itdüm müstemi‘ (12) olan yârâna def‘-i ğamdur çünki bir nesne ğam ve ğuşşa def‘ ide, (13) hükemâ kavlince ol nesne ğâyet nâfi‘dür zîrâ ğam ğuşşa âdemüñ (14) ‘aqlına ziyândur. Pes bu faķîrü’l-ħaķîr miskîn Nidâyî dahı def‘-i ğam (15) için bir laţife olsa kim anuñla dil-i maħzûnum eglense dirken (16) yârândan bir yâren-i muvâfık geldi.” (24a)

Ardından Nidayî eserin asıl konusuna geçer:

Bir gün Nidayî'nin bir arkadaşı gelir, üzgün halini görüp neden Mecnûn gibi gam çölünde mahzun olduğunu sorar. Nidayî, bunun gibi gamlı zamanımda bir gönül eğlencesi yok, diye cevap verir. Arkadaşı, gel seni bir "Gülşen-âbâd"a götüreyim, orayı seyredince kalbinin aynası gam pasından arınır, mutluluk ışığı parlak, hem burada bugün mükeyyifatın mübahasesi var, dinleyelim, belki gönlün açılır, der. Nidayî heyecanlanır, o "işret bahçesi"ne varırlar, bakarlar ki güller açmış, bülbüller ötüyor, her taraf çiçek ve ağaçlarla dolu, sular akıyor. Bağın ortasında her yeri nakışlı, yüce bir köşk var:

“(9) ... Ol bâğuñ gülleri ħandân ve bülbülleri nâlân olmuş, (10) şükûfe ile gülşen şaĥnı tölmiş, her şecer kemâlin bulmuş, (11) âb revân olmuş, ammâ bu bâğuñ ortasında bir ‘âlî (12) köşk bünyâd itmişler, zemîn [ü] zamânı pür-naķş.” (24b)

Burayı seyrederken sırayla afyon, berş, esrar, boza, şarap ve bal gelerek köşke girerler. Nidayî, her birini kişileştirerek tanımlar. Köşke ilk gelen afyon, siyaha bürünmüş bir katildir. Berş, nazik bir şehirlidir; zarif, bal renginde bir giysi giymiştir. Esrar, yeşil abalı fakir bir abdaldır. Boza, aklar giymiş, berrak sakallı bir pirdir, pirlere aş da derler. Şarap, kırmızıya bürünmüş, bir elinde mendil, levendâne gelen bir pehlivandır. Bal, sarı giysili, edası hiç kimsede olmayan, iyi halli, muhteşem biridir.

Bundan sonra mübahaseye geçilir. Her biri sırayla söz alır, kendi üstünlüğü hakkında deliller göstererek bir diğerinin iddiasını çürütmeye çalışır. Mükeyyifat hep beraber köşkte sohbet ederlerken **afyon** coşarak konuşmaya başlar. “Be yaran, işittim ki her biriniz cesurca laflar

edermişsiniz. Ayağını yorganına göre uzat meselini bilmiyor musunuz, ben varken sizin ne miktarınız vardır, benim yerim gül gülistandır, bazı ulema bensiz olmaz, halkın çoğu benden faydalanır, yaya kalmışların her zaman derdine dermanım, benim benzerim dünya sarayına gelmiş değildir.” der.

Bunu duyan **berşin** kararı kalmaz, “Niçin edepsizlik edip endazedden çıkarsın, ayıptır; ama sen herkesi mizacından çıkarıp aklını dağıtırsın, seni kullananın boğazını kalbur gibi delik deşik edersin, rengi kalmaz. Benim için Hindistan’dan türlü türlü hoş kokulu ecza gelir, ferahlatıcı zaferan ve saf balla kendimi süslerim, o nedenle yeğlenirim, beni yiyenin yüzüne kan gelir, özellikle askerler beni gümüş hokkalarla taşır, yanlarından eksik etmezler.” der.

Esrar bu sözleri işitince, “Be herif, neden mağrur olur, kendini bir şey sanırsın, bensiz senin ne varlığın var, o söylediğin eczada ben olmasam cansız cisme benzerler. Ben dururken sana söz düşmez, benim katımda sen güneş pertevinde zerre gibisin, bende gussa ve gam olmaz, kavga olan yerden kaçırım. Halk, ilim ehlinin bana rağbetini görüp, ulema bu sırta vakıf olmasa onu kullanmazlardı, bu faydalıdır, diyerek beni kullanmaya başladı; ama Seyit Gazi abdalları bunu öğrenip bir araya geldiler, bundan böyle ilim ehliyle aramızda düşmanlık vardır; çünkü kendileri esrar yerler, bunu halka da yaydılar, diyerek davul, dümbelek çalıp medrese önüne geldiler. Ehl-i ilm tayfası “Işıklar”ın geldiğini haber alınca kitaplarını alıp medrese önüne çıktılar, ne olduğunu sorunca abdallar, siz esrardan vaz geçip haramdır diye fetva vermezseniz biz sizin hakkınızdan geliriz, dediler. Ehl-i ilm, sizin cehaletiniz üstün gelmiş, bu nedenle dört mezhepten, yetmiş iki milletten hariç bir bölük asi tayfasısınız, deyince abdallar kızıp saldırdılar. Medrese ahali de nalınlarına yapıştı. Barış için araya adamlar girdi. Işıklar, ancak esrara haram diye fetva verirseniz barış yaparız, dediler. Ulema da ne haram, ne helal diye fetva verdiler. Işıklar bu fetvayı kendilerine helal, diğerlerine haram olarak anladılar, barış yapıp dağıldılar. Benim için iki tayfa birbirine düştü.” der.²⁴

Boza esrardan bu sözleri işitip köpürür, “Ey ahmak biçare, benlik nedeniyle acayip laflar söyledin, eğer sende hamakat nişanı olmasa benim gibi yıllar görmüş bir yaşlı varken ağız açmazdın. Ama seni ayıplamak doğru değil; çünkü tekkeler köşesinde yatmaktan, “Işıklar”la sohbet etmekten aklın gitmiş, aptallık üstün gelmiş. İki gün seni kullananın üçüncü gün akli gider ve münasebetsiz söz söyler. Senin maiyyetin bellidir; ama fakirler benimle eğlenir. Özellikle Tatar tayfası bensiz olmaz.” der.

²⁴ Bektaşilikle ilgili unsurların varlığı, eserin Bektaşî edebiyatı dizgesinde yer alıyor olabileceğinin işareti sayılabilir. Ayrıca bkz. Hatice Aynur, Jan Schmidt, “A Debate Between Opium, Berş, Hashish, Boza, Wine and Coffee: the Use and Perception of Pleasurable Substances among Ottomans”, *Journal of Turkish Studies, In Memoriam Şinasi Tekin I*, 31/1 (2007), s. 55.

Şarap bozanın kaynayıp köpürdüğünü görünce kızarır, bozarır, “Behey pir-i na-halef, dünyada senin gibi muzur, insana düşman nesne var mı? Seni içenin ertesi gün başı ağrır, başına belâlar gelir, mükeyyifatın makbulü benim. Lokman Hekim, elma yiyip şarap içenin öldüğüne şaşarım, demiş. Aristo Hekim mezhebine göre ruh-ı sanî benim. Bedestende haceler beni zarafetle, gümüş sürahidenden altın kadehle su gibi içer, hoş vakit geçirirler, dünyada benim gibi sohbet sebebi olmaz.” der.

Bal bu sözleri şaraptan işitince “Behey kızıl deli, çok kaynayıp taşma, kendini bil, senin bir damlan haramdır, seni içenin adı bekrî, halk arasında hor olur. Karun kadar zengin olsa sonunda derbeder, el eline muhtaç olur. Sen fesatsın, ben varken senin varlığın olamaz. Benim aslım temiz, nisan yağmurundan yetişmiş çiçeklerden beslenmiş kişiyim, bütün halkın makbulü, istediği benim. Beni içenler genellikle beyler ve sultanlardır, sohbetimden rakkaslar dans eder, ney ciğerleri deler, gussa ve gam gider, sohbet mutlulukla dolar, insandaki bütün hastalıklar gider, içeni birkaç günde semirtirim, beni içen hekime muhtaç olmaz, o halde mükeyyifat-ı sultanî değil miyim? Âlemde hiçbir terkip bensiz olmaz, kim benim ayıbım bulursa söylesin.” der. Bunun üzerine hepsi “Hepimizden daha güvenilirsin, biz sana hak verdik.” derler.

Buraya kadar mensur olarak devam eden eser yedi beyitlik manzum bir bölümle biter. Nidayî, hepsinin kendilerini anlattığını, sonunda bala hak verdiğini belirtir, mükeyyifattan el çekmek, esrar-ı aşkı yiyip keyif bulmak gerektiği nasihatını vererek eseri bitirir:

Bu keyfiyyetlerüñ her biri ey yâr

Didi mâhiyyetini her ne kim var

Ġurûr-ile egerçi urdılar lâf

Şoñında bal için hep didi inşâf (28b)

Nidayî daha giriş bölümünde, balı “edası hiç kimsede olmayan, iyi halli, muhteşem bir kişi” şeklinde, diğerlerine göre hissedilir derecede olumlu tanımlayarak onu üstün tuttuğunu hissettirmiştir:

“(6) Aķabince bir şarı libâslı muhteşem kişi hiçbirinde yok bunuñ (7) cünbişi, adına **bal**, kendü hoş-ħâl gelüp buñlaruñla (8) muşâfaħa idüp köşk içinde şöhbete meşğul oldılar.” (24b)

Aynı Konudaki Diğer Eserler

1. Hatice Aynur ve Jan Schmidt tarafından yayımlanan ve Leiden Üniversite Kütüphanesi’nde (Cod.Or. 25.721) bulunan aynı konudaki münazara 17. yüzyıl veya sonrasında

yazılmış olmalıdır. Bu münazarada afyon, berş, esrar (beng), boza, şarap ve kahve olmak üzere altı münazarı bulunur. Nidayî'deki balın yerini kahve almıştır, diğerleri aynıdır. Mekân, “Tahayyülât sancağı” ve “İşret-âbâd” sahrasında bir kasırdır. Sonunda şarap, boza ve esrar meclisten ayrılır; afyon, berş ve kahve kasırda kalırlar²⁵. (Bundan sonra eser, “Leiden” olarak anılacaktır).

2. Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Yazmaları 361'de kayıtlı, başlığı olmayan münazara, yayımlanan katalogda *Letâif* adıyla kaydedilmiştir.²⁶ Eser, evail-i Muharrem 1061/25 Aralık 1650-3 Ocak 1651'de veya bu tarihte istinsah edilen bir nüshadan daha sonra aynen istinsah edilmiş olmalıdır, bundan yola çıkarak eserin en geç 17. yüzyılın ilk yarısında yazılmış olduğu söylenebilir. Münazara “İşret-âbâd”daki bir kasırda geçer. Buradaki münazırlar afyon, berş, esrar, boza, şarap, bal suyu ve kahve olmak üzere yedi adettir. Nidayî'den farklı olarak bu eserde kahvenin de yer aldığı görülür. Kahve meclise geldiğinde diğer mükeyyifat onu “Merhaba ey zübde-i zaman, şöhre-i devran ve afet-i can, senin vücudun cihana kadem basalı bizim yerimiz kalmadı” (3a), diye karşılayarak neredeyse baştan üstünlüğünü kabul etmiş olurlar. Sonunda münazırlar, “şimdiki zamanda senin şöhretin ziyadedir, elimizden ne gelir”, diyerek kahveye hak verirler. (Bundan sonra eser, “Tercüman 361” olarak anılacaktır).

3. Sıhhatî Çelebi'nin (ö. 1104/1692-93) *Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem* adlı eserinde de mekân “Tahayyülât” sancağındaki “İşret-âbâd” sahrasıdır. Mücadele ve mübahaseye katılanlar yedi adettir: afyon, berş, esrar, boza, şarap, arak, kahve. Kahvenin yanında duhan da yer alır ama tartışmaya katılmaz. Duhanla beraber şahıs kadrosu sekiz olur. Kahve daha meclise gelirken diğer mükeyyifat onu “Hoş geldin, safâ geldin ey zübde-i âlem ve şöhret-i benî adem, senin vücudun cihana geleli bizim yerimiz kalmadı.” diye karşılayarak neredeyse baştan üstünlüğünü kabul etmiş olurlar. Sonunda kahve, şarap ve arakı Frengistan'a, bozayı Tataristan'a gönderir, afyon, berş ve esrarı yanında alıkoyar.²⁷ Bu eserin bir özelliği yer yer kısa manzum parçalar içermesidir. 2b'de şarap gelirken söylenen beyit: “Hançer elde tîgi belde bâde serde sîne çâk / Şeh-levendim tarz-ı hâssın âdemi eyler helâk.”²⁸ (Bundan sonra eser, “Sıhhatî Çelebi” olarak anılacaktır).

²⁵ Hatice Aynur ve Jan Schmidt, *agm.*, s. 51-117.

²⁶ Günay Kut, *Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Kataloğu I*, Tercüman, İstanbul 1989, s. 276-277.

²⁷ Metin Öztürk, *Sıhhatî Çelebi'nin “Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem” Risalesi Çerçevesinde 17. Yüzyıl İstanbul'unda Keyif Verici Maddeler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 63. Tezde tespit edilenlere göre eserin beş nüshası vardır (bkz. s. 5-6). Burada yararlanılan nüsha olan Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535 nüshası, Safer 1225/8 Mart-5 Nisan 1810'da istinsah edilmiştir. Sıhhatî Çelebi'nin eserinin, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde, YZ 76 nolu yazmanın 252b-260a yaprakları arasında bir nüshası daha bulunmaktadır. Koleksiyonun katalog çalışmaları sırasında, bu bilgiyi bana haber veren hocam Prof. Dr. Zehra Toska'ya teşekkür ederim.

²⁸ *Agt.*, s. 90.

4. Atatürk Kitaplığı, Belediye K. 633/6'da, 35b-49a yaprakları arasında bulunan, müellifi belli olmayan ve 16 Şaban 1150/9 Aralık 1737'de istinsah edilmiş eserde maalesef eksiklik vardır. Eser *Hikâyet-i Cem'iyet-i Mükeyyifât-ı 'Âlem ve Mübâhase ve Mücâdele* başlığını taşır. Ferahlamak amacıyla dostlarla beraber "Tahayyülât" sancağındaki "İşret-âbâd"a gidilir. Bu eserde yer alan mükeyyifat kadrosu afyon, berş, esrar, boza, duhan, şarap, üzüm şirasının kaynatılmasıyla elde edilen bir içecek olan müselles (üçte biri kalıncaya kadar kaynatılmış şarap), bal suyu, elma suyu, mukim, maddetü'l-ferah, arak ile kahve'dir, mükeyyifattan birinin adının sadece "mümessek" kısmı okunabilmiştir. Mükeyyifatın sayısı Nidâ'i'de altı iken burada on dört olmuştur. Bu eserde de yer yer manzum parçalar bulunur, sonlara doğru esrar ve badenin manzum atışması gibi (47a-48a).

Kahvenin gelişi bir padişahın gelişine benzetilir; yanında vüzerâ ve ulema, askeri hepsinden çok, o gelince "cümle mükeyyifat ayağa kalkıp ta'zimle istikbal edip safâ geldin ey zübde-i âlem ve şöhret-i benî adem" (39a-b), der. Sonuçta afyon, berş, mukim, maddetülferah ve duhan kahve tarafını tutarlar, bilirler ki kendileri kahvesiz olamazlar. Esrar ve bade kendi aralarında mücadele ve mübahaseye başlarlar, esrar yenilir ve kaçır, diğer maddeler de şaraba tabi olurlar. Bu mücadelede kahve ve şarap arasında belirgin bir üstünlük sağlanmadığı görülür. Müellif sonunda hiçbirisiyle yakınlık kurmamak, gam zamanında *Kur'ân* okumak ve zikrullahla meşgul olmak gerektiğini söyleyerek eseri bitirir. (Bundan sonra eser, "Belediye K. 633/6" olarak anılacaktır).

Baştaki tanımı tekrar hatırlamak gerekirse, "cedelcinin amacı hakkın ortaya çıkması olmayıp her nasıl olursa olsun kendi iddiasını muhafaza ve muhatabını defetmeye ve ilzâm etmeye kalkışmaktır ve bu yönüyle cedel, mübâhase ve münâzaranın karşıtıdır." Bu eserin başlığındaki "mübâhase" yanında "mücadele" ibaresi, mükeyyifat arasındaki tartışmanın şiddetini vurgular:

"... hemân Şarâb-ı dil-güşâ (12) durduğı yerde kızardı, bozardı, gâh (13) al ve gâh kan gibi olup ğazabından bir na'ra-i (14) cân-sitân öyle çıkardı ki şahrâ-yı 'İşret- (15) âbâd dürlü dürlü şadâlar virüp ol (16) vâdîler güm güm ötdi, öykesinden kendin (17) yeñemeyüp arslan-şifat yerinden pertâb (18) idüp Boza-i nâ-tüvânîñ öñin alup eyitdi ki: ..." (45a)

5. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 3622'de kayıtlı *Muhâleme-i Mükeyyifât* başlıklı eser yazmanın 137b-145a yaprakları arasındadır, 24 Rebiülevvel 1163/3 Mart 1750'de İstanbul'da istinsah edilmiştir. Bu Sıhhatî Çelebi'nin eseri ile büyük benzerlik göstermektedir, bazı tasvirlerin Sıhhatî Çelebi'de daha uzun tutulması gibi farklılıklar bulunur. Bu eser ya Sıhhatî Çelebi'nin muhtasarıdır, ya da onu takip eden biri tarafından yazılmış olmalıdır, diyebiliriz. Mekân "Tahayyülât" sancağındaki "İşret-âbâd" sahrasıdır. Münazırlar yedi adettir: afyon, berş, esrar, boza, hamr, arak, kahve. Burada da duhan vardır ve tartışmaya katılmaz. Şahıs kadrosu sekizdir. Kahve meclise geldiğinde diğer mükeyyifat onu "Hoş geldin ey zübde-i âlem ve şöhret-i benî adem, senin vücudun cihana kadem basalı bizim yerimiz kalmadı" (139b), diye karşılayarak baştan üstünlüğünü

Turkish Studies

kabul etmiş olurlar. Sonunda kahve, şarabı Frengistan'a, arakı ve bozayı Tataristan'a gönderir; afyon, berş ve esrarı yanında alıkoyar.

Bu eserin isminde diğerlerinden farklı olarak “muhaleme”, metinde de “münakabe” terimleri yer alır: “Alehusus bugün cemi-i mükeyyifat-ı âlem anda cem olup azim mücadele ve mübahase ve münakabe olsa gerek imiş.” Muhaleme arkadaşlık, münakabe rastlaşma anlamlarına gelir (137b-138a). Bu terimler münazaranın şiddetini hafifletecek hissi verseler de tartışma kısımlarındaki ifadeler genellikle diğerleriyle benzerlik gösterir. (Bundan sonra eser, “Esad Efendi 3622” olarak anılacaktır).

Bu Eserlerin Karşılaştırılması

Bu kısımda, Nidayî'nin *Mübâhasât-ı Mükeyyifât*'ı ile aynı konudaki diğer eserler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılacaktır.

a. Giriş Kısımları: Metinlerin dil ve üslûbunu, aralarındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymak için eserlerin yazılış sebebi olarak da düşünülebilecek giriş kısımlarından aşağıdaki parçalar olduğu gibi alıntılanmıştır:

1. Nidayî: “(24b) ... Ey birâder, gel bugün seni **Gülşen-âbâd**'a ilteyin, ol (3) ârâyı seyr idüp albũñ âyînesi jeng-i amdan mücellâ (4) olup şâzlık nûrı birle münevver ola, hem bugün mükeyyifâtũñ (5) mübâhâşesi vardır, diñleyelüm, ola kim hâıruñ küşâde (6) ola didi. Çün ol yârũñ sözlerin işidicek seyre (7) çıkmak arzûsı helecân itdi. Ol dem gülşen-i ‘işret[e] (8) revân oldu, varup ol bâa girdik, temâşâ idüp (9) gördük. Ol bâuñ gülleri hândân ve bülbülleri nâlân olmuş, (10) şükûfe ile gülşen şahmı olmuş, her şecer kemâlin bulmuş, (11) âb revân olmuş, ammâ bu bâuñ ortasında bir ‘âlî (12) köşk bünyâd itmişler, zemîn [ü] zamânı pür-naş.”

2. Leiden: “...hâlâ **Tahayyülât** sancında ve (16) **‘İşret-âbâd** şahrâsında ‘umûmen mükeyyifât-ı ‘âlem ve sebep-i neşât-ı nev‘-i benî Âdem için (17) bir aşr-ı ‘âlî bünyâd ve bir eyvân-ı tâ-ı Şeddâdi icâd eylemişler ki fi‘l-cümle eırafı gül ü gülistân (18) ve âb u havâsı hayât-baş u ‘abîr-efşân u bahâristân, sünbül, reyhân, lâle vü şakâyı-ı (19) nu‘mân ve feryâd-ı ‘andelîb-i hoş-elhân-ı hezâr-destânı müfred: ...Bu bir bâ-ı meserret ve gûşe-i (22) ‘işretdür ki gûyâ “ravzatun min riyâzi‘l-cinân” ve ‘ale‘l-huşuş, bugün cemi‘-i mükeyyifât-ı erbâb-ı neşât (23) tevâbi‘-i ta‘alluatı ile anda cem‘ olup huzûr-ı mekârim-i erbâb-ı fuûlda biribirleri ile ‘azîm mübâhâşe-i (24) nef‘iyye ve mu‘âraza-i zariyye eyleseler gerek imiş; varup seyr eyleyüp def‘-i am ve ref‘-i hem eylesenüz (25) a‘lâ olmaz idi”²⁹

3. Tercüman 361: “(2a) ... senüñle **‘İşret-(13)âbâd** nâm bir küşâde bâ vardır ki ura-ı cennetden ferâ virür (14) ve mecma‘-ı yârân ve merci‘-i erkândur ve şöyle istimâ‘ olunur ki bugün

²⁹ Hatice Aynur, Jan Schmidt, *agm.*, s. 90-91.

(15) cemî'-i mükeyyifât cem' olup 'azîm bahş olsa gerekdür, diñleyelüm (16) diyücek fi'l-hâl hâtırüm küşâde olup Bağ-ı 'İşret-âbâd'a (17) müteveccihen revâne olduq, varup ol bağı temâşâ idüp (18) gördük ki gülleri handân ve bülbülleri giryân, ortasında (19) cereyân ider âb-ı revân, ortasında binâ olunmuş bir kaçır-ı zamâne (2b-1) ki şerh olunmaz, bir köşkdür ki zemîn ü zamânî pür-naqş-ı nigâr, ...”

4. Sıhhatî Çelebi: “(1b)...**Tahayyülât** sancağında ve (16) '**İşret-âbâd** şahrâsında 'umümen mükeyyifât-ı 'âlem için bir kaçır-ı 'âlî bünyâd eylemişler ki fi'l-cümle eṭrâfı gül ü gülistân ve âb u havâsı firāvân ve bahâristânî nümâyân ve feryâd-ı 'andelîb-i hoş-elhânî fûrûzân şöyle bir bağ-ı meserredür ki güyâ “ravzatun min riyâzî'l-cinân” ve 'ale'l-huşûş, bugün (2a) cemî'-i mükeyyifât-ı 'âlem anda cem' olup 'azîm mücâdele ve mübâhâşe olursa gerek imiş, varup a'lâ seyr ü temâşâ eyleyüp def'-i ğam ve ref'-i hemm etsek a'lâ olur idi...”³⁰

5. Belediye K. 633/6:“(36a) ... **Tahayyülât** sancağında ve '**İşret-** (18) **âbâd** şahrâsında 'umüm-ı mükeyyifât-ı 'âlem için bir kaçır-ı (19) 'âlî bünyâd eylemişler ki fi'l-cümle eṭrâfı gül ü gülistân (36b-1) bağ [u] bostân ve hevâsı laṭîf, âb[1] firāvân (2) ve şüküfezâr-ı bahâristân-nümâyân ve feryâd-ı 'andelîb-i (3) hoş-elhân böyle bir bağ-ı dil-güşâdır ki güyâ (4) “ravzatü minel-cinân”dır. İmdi cemî'-i mükeyyifât-ı 'âlem (5) anda cem' olup 'azîm mücâdele ve mübâhâşeleri olsa (6) gerek imiş. Bundan özge seyr [ü] temâşâ ol[...] varup (7) ol kaçır u bağları ve ol mükeyyif yârânları seyr (8) etmek câna şafâ, rûha ğidâ degil mi,” didükde cümle (9) yârân-ı şafâ ma'kül görüp ve kâlkıp ol (10) vaşf eylediği teferrücgâha 'azîmet eyledik.”

6. Esad Efendi 3622: (137b) ... ben işidürem ki **Tahayyülât** sancağında ve '**İşret-**(10)**âbâd** şahrâsında 'umümen mükeyyifât-ı 'âlem için bir kaçır-ı 'âlî bünyâd eylemişler ki (11) fi'l-cümle eṭrâfı gül [ü] gülistân ve âb [u] hevâsı firāvân ve bahâristân-nümâyân (12) ve feryâd-ı 'andelîb-i hoş-elhân[1] fûrûzân şöyle bir bağ-ı meserredür ki güyâ “ravzatü (13) min riyâzî'l-cinân”dur ve 'ale'l-huşûş bugün cemî'-i mükeyyifât-ı 'âlem anda (138a-1) cem' olup 'azîm mücâdele ve mübâhâşe ve münâkabe olsa gerek imiş, varup (2) a'lâ seyr eyleyüp def'-i ğam ve ref'-i fehm etsek a'lâ olurdu...”

Bu eserlerin dil ve üslup özelliklerine bakılacak olursa, 16. yüzyıla ait olan Nidayî'nin eserinde dil oldukça sade, tamlamalı ifadeler az, mükeyyifatın tanımları kısadır. Diğer eserlerde ise tamlamalar artar, tanımlamalar uzar, çeşitlilik kazanır. Bazılarında manzum kısımlar da bulunur. Özellikle Leiden nüshasında üslup daha ağırdır, Aynur ve Schmidt tarafından 17. yüzyıl veya daha sonrasında yazıldığı düşünülen eser, orta nesir olarak tanımlanmıştır.³¹

³⁰ Metin Öztürk, **agt.**, s. 61. Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535, 1b-2a. Transkripsiyonlu metin Muallim Cevdet Yazmaları 535'teki nüshadan faydalanılarak oluşturulmuştur.

³¹ Hatice Aynur, Jan Schmidt, **agm.**, s. 57.

b. Mükeyyifatın Tarifleri: Mükeyyifatın her bir eserde hangi özellikleriyle ele alındığı, her biri hakkında hangi sıfatlar kullanıldığı, nasıl tanımlandığı ortaya konmak üzere her biri ile ilgili bilgiler alt alta ve özetlenerek verilmiştir.

AFYON

1. **Nidayî:** Siyahlar giymiş, katil bir adam (24b).

2. **Leiden:** Afyon-ı zü-fünun: Beraberinde rengârenk tuğ, sancak ve sayısız bayraklarla sanki Karahisar eyaletinin ordusu olan, şaşaalı elbiseler giymiş, uzun boylu, buğday renkli muhteşem bir kişi. Başına heft-renk ipekten haşhaşi mendil sarılı, sırtında zümrüt renkli atlastan kaftan var.³²

3. **Tercüman 361:** Afyon-ı na-murad: Siyahlar giymiş, hızlı, elindeki mendili helva ve çeşit çeşit meyve dolu, işe yaramaz bir katil (2b).

4. **Sıhhatî Çelebi:** Afyon-ı hezar-fend: Karahisar sancağından gelen kara yüzlülerle birlikte, beraberinde tiryakiyan zümresi, Haşimi elbiseler giymiş muhteşem bir kişi.³³

5. **Belediye K. 633/6:** Afyon-ı hezar-fend: Haşimi elbiseler giymiş, bir güruh asker ile gelen muhteşem bir kişi. Beraberinde kiminin elinde lüle, kiminde fanus, kiminde kahve ibriği olan canlar var (36b-37a).

6. **Esad Efendi 3622:** Afyon-ı hezar-fen: Siyah renkli bayraklar açmış Karahisar sancağı askerleriyle gelen, beraberinde tiryakiyan zümresi olan, Haşimî elbiseler giymiş muhteşem bir kişi (138a).

BERŞ

1. **Nidayî:** Şehirli, nazik, zarif aselîler giymiş biri (24b).

2. **Leiden:** Berş-i rahiki: boyu zarif, Çinî elbiseler ve Hatayî hırkalar giymiş, hoşsohbet, nüktedan. Dört tarafında ellerinde Yakut ve İmad hatları, bellerinde gümüş ve altından, kıymetli taşlarla süslü devatları, koyunlarında Sâib, Örfî ve Enverî divanları, boyunlarında Keşmir ve Lahor şalları olan belâgat sahibi, zarif bir güruh var.³⁴

3. **Tercüman 361:** Berş-i kâr-gerd-i sühan-perver: Nazik, zarif,, ince belli, sarı elbiseler giymiş, kumral sakallı, sözleri etkileyici biri (2b).

³² Hatice Aynur, Jan Schmidt, *agm.*, s. 91.

³³ Metin Öztürk, *agt.*, s. 61-62., Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535, 2a.

³⁴ Hatice Aynur, Jan Schmidt, *agm.*, s. 91.

4. **Sıhhatî Çelebi:** Berş-i cihan-nüma: siyah renkli, Hemedani elbiselerle süslü, Zengibar askeri ve siyahlar giymiş askerleri önüne almış ve ihtişamla gelen bir kişi.³⁵

5. **Belediye K. 633/6:** Berş-i cihan-nüma: tarzı afyondan daha iyi, siyah renkli hemedani sürmeler ile süslü elbiseli, önünde siyahlar giymiş Zengibar askerleriyle ve ihtişamla gelen bir kişi (37a).

6. **Esad Efendi 3622:** Berş-i cihan-nüma: siyah renkli Hemedanî sürmeler ile süslü elbiseli, önünde siyahlar giymiş Zengibar askerleriyle ve ihtişamla gelen bir kişi (138a).

ESRAR

1. **Nidayî:** yeşil abalı, miskin bir abdal (24b).

2. **Leiden:** Esrar u beng, küşayış-i dil-i bitab ü teng: yeşiller giymiş, derviş yaratılışlı, temiz kalpli, temiz itikadlı, dünyayla ilgisini kesmiş, fenafillah ve bekabillah menziline tutmuş, Hz. İsa ve İbrahim bin Edhem yoluna girmiş, gönlü yaralı, tevazu ile gelen bir derviş. Abdallar dilince “esrar u beng”, yorgun, sıkıntılı gönülleri ferahlatıcı olarak adlandırılır.³⁶

3. **Tercüman 361:** Maden-i esrar: Yeşiller giymiş, derviş tabiatlı, abdal sıfatlı, miskin gibi biri (2b).

4. **Sıhhatî Çelebi:** Esrar-ı sebze-zar: yeşiller giymiş derviş yaratılışlı bir kimse. Önünde Bektaşiyen tayfası, sur ve nefir sesleri gökyüzüne ulaşır, yeşil renkli sancaklar çekip bengiyan tayfasıyla gelip dervişâne oturur.³⁷

5. **Belediye K. 633/6:** Esrar-ı sebze-puş: önünde bütün askerleri yeşiller giymiş, Bektaşî külahlı, yeşil sancaklarla, şiirler okuyarak gelen bir grupla gelir (37a).

6. **Esad Efendi 3622:** Esrar-ı sebze-zar: Yeşiller giymiş derviş yaratılışlı bir kişi, önünde Bektaşiyen tayfası, zurna ve nefir sesleri gökyüzüne ulaşmış, yeşil sancaklar çekip bengiyan tayfasıyla gelir (138a-b).

BOZA

1. **Nidayî:** ak sakallı bir pir, beyazlar giymiş (25a).

2. **Leiden:** Boza, ak sakallı, olgunlaşmamış bir pir, baştan ayağa beyazlar giymiş, elinde mendili leblebi dolu, vakar sahibi olarak geçinen bir kişi. Önünde beyaz bayraklar açmış Tatar tayfası, katırcılar, deveciler ve çiftçilerle birlikte teklifsizce, edebe aykırı bir şekilde gelirler.³⁸

³⁵ Metin Öztürk, *agt.*, s. 62, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535, 2a.

³⁶ Hatice Aynur, Jan Schmidt, *agm.*, s. 91-92.

³⁷ Metin Öztürk, *agt.*, s. 62, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535, 2a.

³⁸ Hatice Aynur, Jan Schmidt, *agm.*, s. 92.

3. Tercüman 361: Boza-i na-bekâr: ak sakallı, olgunlaşmamış bir pir, aklar giymiş (2b).

4. Sıhhatî Çelebi: boza-i na-bekâr: ak sakallı, olgunlaşmamış bir pir, beyazlar giymiş, elinde mendili leblebi dolu, önünde Tatar tayfası beyaz bayraklar açıp, katırcıyan tayfası üzengisini tutar.³⁹

5. Belediye K. 633/6:boza-i na-bekâr: ak sakallı, olgunlaşmamış bir pir, beyazlar giymiş, önünde beyaz bayraklar ile Tatar tayfası, yanında katırcılar, deveçiler, hamallar, düşkünler tayfaları ile gelir (37b).

6. Esad Efendi 3622: Boza-i na-bekârî: ak sakallı, olgunlaşmamış bir pir, aklar giymiş, içinde leblebi olan eteğini tutuyor, önünde Tatar tayfası beyaz bayraklar açmış, beraberinde katırcıyan tayfasıyla gelir (138b).

ŞARAP

1. Nidayî: Şarab-ı nâb: kırmızılar giymiş bir pehlivan, bir elinde mendil, bir elinde nukl ve kebab, levendâne gelir (25a).

2. Leiden: Şarab: al yanaklı, kızıl yüzlü, kan benizli, kız suretli, oğlan heyetli, elinde hançer, belinde kılıç, başta şarap, sine yırtık, baştan ayağa gül ve ateş renkli elbiseler giymiş, bir elinde çeng ve rebab, bir elinde nukl ve kebab, kendini överek levendâne gelir.⁴⁰

3. Tercüman 361: Bade-i can-feza: kırmızı giyinmiş, kızıl yüzlü, kız suretli, oğlan heyetli bir civan, bir elinde çeng ve rebab, bir elinde nukl ve kebab, levendâne gelir (2b-3a).

4. Sıhhatî Çelebi: Şarab: kızıl yüzlü, kan benizli, kız suretli, oğlan heyetli, gözü kanlı biri, gülgünü ve ateş renkli elbiselere bürünmüş, Efrasiyab gibi nara atarak, sinisini döverek, bir elinde çeng ve rebab, bir elinde nukl ve kebab gelir.⁴¹

5. Belediye K. 633/6:şarab-ı dil-güşa: içinde çeşitli millet mevcut olan, kırmızı elbiseler giymiş, kırmızı bayraklı bir guruh, içlerinde kızıl yüzlü, kan benizli, gözü kanlı, heybetli, kırmızı elbiseler giymiş, elinde hançer, belinde kılıç, Hamza gibi naralar atarak, göğüslerini davul gibi döverek, bir elinde çeng ve rebab, bir elinde nukl ve kebab gelir (37b-38a).

6. Esad Efendi 3622: Hamr-ı mergûb ale'l-hamir⁴²: Kızıl yüzlü, kan benizli, kız suretli, oğlan heybetli biri, kırmızı elbiseler giymiş, “Hançer elde tîgi belde bâde serde sîne çâk / Şeh-levendim tarz-ı hâssın âdemi eyler helâk” beytini okuyarak, Hamza ve Efrasiyab gibi naralar

³⁹ Metin Öztürk, *agt.*, s. 62, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535, 2b.

⁴⁰ Hatice Aynur, Jan Schmidt, *agm.*, s. 92.

⁴¹ Metin Öztürk, *agt.*, s. 62-63, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535, 2b.

⁴² İsim sonradan farklı yazı ve kırmızı mürekkeple eklenmiş.

atarak, Halil'in kösü gibi göğsünü döverek, bir elde çeng ve rebab, bir elde nukl, kebab ve şarap levandâne gelir (138b-139a).

BAL

1. **Nidayî:** Bal:sarı elbiseli, cümbüşü kimsede olmayan, iyi halli, muhteşem bir kişi (25a).

2. **Tercüman 361:** Bal suyu: sarı elbiseli, hizmetçiler (hayl ü haşem) zümresiyle gelen muhteşem bir kişi, cümbüşü kuvvetli, merdâne ve rindâne (3a).

3. **Belediye K. 633/6:**Bal suyu ve elma suyu: iki muhteşem kimse, bal renkli elbiseli, turuncu sancaklı, önlerinde ve yanlarında mahbuplarla gelirler (38b).

KAHVE

1. **Leiden:** Kahve-i can-feza ve ruh-aşına: esmer yüzlü, buğday renkli, tevazu sahibi, sakin, kerem sahibi, muhteşem bir kişi. Adı altı iklime yayılmış, Yemen ülkesinin sahrası ve Eymen vadisinden gelmiş, zarif, iyi huylu, Hint ve Arabistan seyyahı, kanı sıcak, teni latif, sözü zarif, davranışları düzgün; bal renkli, mis kokulu, zeytin renkli, püsküllü elbise giymiş.⁴³

2. **Tercüman 361:** kahve-i dil-güşa: esmer yüzlü bir Yemenli, Hint ve Arabistan seyyahı, kanı sıcak, teni latif, sözü zarif, hoşsohbet (3a).

3. **Sihhatî Çelebi:** kahve-i can-feza: esmer yüzlü bir Yemenli, Hint ve Arabistan seyyahı, kanı sıcak, teni latif, sözü zarif, hoşsohbet, önünde ve ardında duhan denilen bir alay dilber tayfası, padişahâne gelir.⁴⁴

4. **Belediye K. 633/6:**kahve-i can-feza: askeri kendinden önce gelenlerden daha çok, Yemen şahı gibi; ama esmer tenli, muazzez ve mükerrem bir kişi, beraberinde vüzera, ümera, suleha, yetmiş iki millet mevcut; sanki Hindistan ve Arabistan seyyahı, çok sıcak, teni latif, sözü zarif, seyrinde halavet var; beraberindekilerin hepsi misk kokulu elbiseler, bal renkli sancaklar, zeytuni bayraklar ile önünce kemal sahibi zurefalar, heybetle gelir (39a-b).

5. **Esad Efendi 3622:** Kahve-i can-feza: zarif, esmer tenli bir Yemenli, Hindistan ve Arabistan seyyahı, kanı sıcak, teni latif, sözü zarif (139a).

ARAK

1. **Sihhatî Çelebi:** arak-ı şermsar: sarı elbiseler giymiş, hizmetçiler (hayl ü haşem) zümresiyle gelen muhteşem bir kişi, cümbüşü kuvvetli, genç bir dilber gibi güzel yüzlü, bülbül gibi tatlı sözlü, önünde uşşakı, yolda sema edip def gibi sinelerini döverek, ney gibi inleyerek gelirler.⁴⁵

⁴³ Hatice Aynur, Jan Schmidt, *agm.*, s. 92-93.

⁴⁴ Metin Öztürk, *agt.*, s. 63, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535, 3a.

⁴⁵ Metin Öztürk, *agt.*, s. 63, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535, 2b-3a.

2. **Belediye K. 633/6:**arak-ı tiz-tab‘: beyaz elbiseler ve beyaz bayraklar ile gayet süratli gelen bir güruhla, beraberinde ağa edalı kimselerle gelir (39a).

3. **Esad Efendi 3622:** Arak-ı şermsar: sarı elbiseli, yanında hizmetçileri olan, bülbül gibi tatlı dilli, seçkin ahlâklı, muhteşem bir genç dilber, önünce uşşak yolda sema ederek, def gibi sine dövüp ney gibi inleyerek gelirler (139a).

DUHAN

1. **Sihhatî Çelebi:** mavi atlas elbiselere bürünmüş, üzerlerindeki misk ve anber kokusu insanı mest edip dimağına etki eder, insanda can kalmaz, kahve ile gelir.⁴⁶

2. **Belediye K. 633/6:**duhan-ı ateş-perest: sarı elbiseler, asumani sancaklar ile gelen bir güruh, bunların içinde bütün milletler mevcut, hatta zenan tayfası başka bir alay olmuş, ellerinde kargı mızraklar, bellerinde sırmalı keselerle, pek çok zarif zürefa ve alüfte kimselerle beraber gelir (37b).

3. **Esad Efendi 3622:** Duhan: Padişahâne gelen kahvenin önünde ve ardında bir esnaf-ı garibe, dilberan tayfası, mavi atlas elbiselere gark olmuş, üzerlerinde misk kokusu insanı mest edip dimağına etki eder, insanda can kalmaz ve o saat aşk ateşi ile ciğerini doğrar, ahının dumanını gökyüzüne yükseltir (139a).

...-i MÜMESSEK (ilk kelime okunamamıştır)

1. **Belediye K. 633/6:**kırmızı elbiseli, kırmızı sancaklı bir güruh ile gelen, önünce kemal sahipleri ve beraberinde misk gibi kokuları dimağı muattar eyleyen mahbuplar, ama askeri az (38a-b).

MÜSELLES

1. **Belediye K. 633/6:** Müselles: kırmızı canfes elbiseli, kırmızı nakışlı sancaklar taşıyan bir güruhla, ayrıca zarif kişilerle gelir (38b).

MUKİM, MADDETÜ'L-FERAH

1. **Belediye K. 633/6:** mukim, maddetü'l-ferah: beraberinde zarif kişilerle gelen, siyah sancaklı, iki zarif kimse (38b-39a).

⁴⁶ Metin Öztürk, *agt.*, s. 63, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535, 3a.

Bu tablo, mükeyyifatın eserlere göre dağılımını gösterir:

	Nidayî	Leiden	Tercüman 361	Sıhhatî Çl.	Bel. K 633/6	Esad Ef. 3622
1. Afyon	x	x	x	x	x	x
2. Berş	x	x	x	x	x	x
3. Esrar	x	x	x	x	x	x
4. Boza	x	x	x	x	x	x
5. Şarap	x	x	x	x	x	x
6. Bal/Bal suyu	x		x		x	
7. Kahve		x	x	x	x	x
8. Arak				x	x	x
9. Duhan				x	x	x
10. ...-i Mümessek					x	
11. Müselles					x	
12. Mukim					x	
13. Maddetü'l- ferah					x	
14. Elma suyu					x	

c. Nidayî'nin Eserinde “Kahve” Neden Yok?

Kahve⁴⁷ Habeşistan'da önce yiyecek olarak ortaya çıkmış, XV. yüzyılın başlarında Yemen'de tanınarak yüzyılın sonlarından itibaren içecek olarak yaygınlaşmış, XVI. yüzyılın başlarında önce Mekke ve Kahire'ye, yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'a ve XVII. yüzyılın ortalarında önemli Avrupa merkezlerine ulaşmıştır.

Osmanlı topraklarına kahvenin kesin olarak ne zaman girdiği, İstanbul, Anadolu ve

⁴⁷ Bu konudaki bilgiler şuradan aktarılmıştır: İdris Bostan, “Kahve”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. 202-205.

Rumeli'de hangi tarihten itibaren kullanılmaya başlandığı tartışmalıdır. Kâtip Çelebi'nin 950/1543 yılında gemilerle İstanbul'a kahve geldiğini, fakat yasaklayıcı fetvalar sebebiyle tepki gördüğünü yazması kahvenin çok daha önceleri İstanbul'da tüketilmeye başlandığını gösterir. XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren kahvehanelerin kapatılmasına ait hükümlere de rastlanır. Gelibolulu Âlî İstanbul'da ilk kahvehanelerin açıldığı tarihi 960/1553, Peçevili İbrahim ise 962/1555 olarak verir. Nidayî'nin münazarasındaki şahıs kadrosu arasında kahve yoktur. Yukarıdaki bilgilere göre kahve, Nidayî'nin (ö. 975/1567'den sonra) yaşadığı sıralarda Osmanlı topraklarına girdiği halde Nidayî'nin mükeyyifat arasına kahveyi almamasının sebebi nedir, sorusunu sormak gerekir.

Kahve, ibadet ve zikir için vücudu zinde tutma özelliği nedeniyle önce tasavvuf çevrelerinde rağbet görmüş, toplumun çeşitli kesimlerinde yaygınlık kazanması üzerine ulemâ arasında dinî açıdan tartışmalar başlamış, çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. XVI. yüzyılda bu konuda iki şeyhülislâmın, Ebüssuûd Efendi ve Bostanzâde Mehmed Efendi'nin fetvaları büyük önem taşır. Ebüssuûd Efendi, daha çok kahvehanelerin durumunu dikkate alarak kahve ve kahvehaneler aleyhine fetva vermiş ve "fâsikların içeceği" olduğu için kahvenin haram sayıldığını ileri sürmüştür. Ona göre "ehl-i hevâ" kahvehanelerde toplanarak tavla ve satranç oynamakta, sarhoşluk veren şurup ve ardından kahve içmektedir, namazlarını da ihmal ettiklerinden böyle yerlerin kapatılması gerekir. Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi ise sarhoşluk verici bir madde olmadığı, sağlığa faydaları olan bir içecek olduğu için kahvenin lehinde fetva vermiştir (1000/1592). Ulemâ sınıfının da rağbet etmesiyle kahvehaneler ilmî sohbetlerin yapıldığı toplanma yerleri haline geldiği gibi bazan da çeşitli isyan hareketlerinde halkın tahrik edildiği yerler olmuştur. Bundan dolayı XVII. yüzyıl boyunca da zaman zaman bu gibi yerlerin açılması yasaklanmıştır.⁴⁸

Nidayî'nin eserinde kahveye yer vermemesi, onun daha ziyade Ebüssuud Efendi gibi kahvenin fâsikların içeceği olduğunu düşünmesi nedeniyle olabilir. Merkezden uzakta, Ankara, Konya'da yaşayan Nidayî'nin kahveyle ilgili tartışmalardan uzak kalmış olabileceği olasılığını da göz önüne almak gerekir, diyebiliriz.

d. Benzerlikler, Farklılıklar

Konusunda Anadolu sahasında ilklerden olduğu düşünülen Nidayî'nin eseri ile münazarın ikiden fazla olduğu diğer beş eser arasında mekân, şahıs kadrosu, üstün gelen tartışmacı, konu

⁴⁸ Mükeyyifat hakkında Hatice Aynur ve Jan Schmidt'in adı geçen makalesinde geniş bilgi bulunur. Ayrıca kahve ve diğer mükeyyifat hakkında şu tezin kaynakçası oldukça geniştir: Metin Öztürk, *agt*, s. 76-87. Nâmık Açıkgöz'ün **Kahvenâme: Klâsik Türk Edebiyatında Kahve** adlı, konuyu etraflıca ele alan eserini hatırlamadan geçmemek gerekir: Akçağ, Ankara 1999.

bağlamında kullanılan terimler, dil ve üslup özellikleri bakımından şu benzerlik ve farklılıklar bulunduğu görülür:

1. Nidayî’de mekânın adı “Gülşen-âbâd”dır, ardından “İşret bahçesine” gidilir. Tercüman 361’de mekân “İşret-âbâd” bağı, diğerlerinde ise “Tahayyülât” sancağındaki “İşret-âbâd” sahrasıdır. Mekân isimleri, eserlerin yazım amacına uygun olarak seçilmiştir, sağlığı ön plana çıkaran Nidayî’den farklı olarak diğerlerinde “keyf”e önem verildiği görülür.

2. Şahıs kadrosu Nidayî ve Leiden’de altı, Tercüman 361’de yedi, Esad Efendi 3622 ve Sıhhatî Çelebi’de sekiz, Belediye K. 633/6’da on dördtür. Nidayî dışındakilerin hepsinde kahve bulunur. Telif veya istinsah tarihleri ilerledikçe şahıs kadrosunun arttığını düşünülebilir. Bu da toplumda kullanılan keyif verici maddelerin zamanla çeşitlendiğinin göstergesi olabilir mi, sorusunu akla getirir.

3. Münazarada üstün gelen, Nidayî’de bal, Leiden’de afyon, berş ve kahve, Tercüman 361’de kahvedir. Belediye K. 633/6’da kahve ve şarap arasında belirgin bir üstünlük sağlanmadığı görülse de olumlu ifadeler kahve ve yandaşları hakkındadır. Sıhhatî Çelebi ve Esad Efendi 3622’de kahve; afyon, berş ve esrarı yanında alıkoyarak üstünlük sağlar.

Nidayî’nin amacı hekim kimliğine uygun olarak sağlıklı olan balı üstün kılmak olduğundan işret ikinci plana alınmıştır, mübahasede üstün gelen bal hastalıkları giderir, bal içen hekime muhtaç olmaz. Diğerlerinde ise belki de müelliflerinin içinde bulunduğu dönemin özelliğine uygun şekilde kahve ve/veya kahve ve yandaşlarının üstünlüğü görülür veya hissedilir. Bu da yine Nidayî dışındakilerde “keyf”e verilen önemin sonucudur, diyebiliriz.

4. Bu eserlerde üstünlük tartışması için kullanılan “mübahase”, “mücadele” ve Esad Efendi 3622’de geçen “münakabe” ve “muahaleme” terimleri, terminolojinin çeşitliliğini göstermesi açısından önemlidir. Mübahase ve mücadele tanımlarını hatırlarsak bu terimler, münazaranın şiddetini de vurgulamak için ayırt edici birer unsurdur, denebilir.

5. Dil ve üslup özellikleri açısından bakıldığında, 16. yüzyıla ait olan Nidayî’nin eserinde dil oldukça sade, tamlamalı ifadeler azdır. Mükeyyifatın tanımları sırasında şarap dışında (şarab-ı nâb) diğerlerinin sıfatları yoktur, tanımlar kısaca verilir. Diğer eserlerde ise mükeyyifat çoğunlukla bir sıfatla anılır: afyon-ı zü-fünun, berş-i cihan-nüma, esrar-ı sebze-zar, boza-i na-bekâr gibi. Tanımlamalar genellikle uzar, çeşitlilik kazanır, tamlamalar artar. Bazılarında manzum kısımlara da bulunur. Özellikle 17. yüzyıl veya daha sonrasında yazıldığı düşünülen Leiden nüshasında üslup daha ağırdır. Bu da eserlerin dil ve üslubu ile yazım tekniklerinin devrinin diline ve zevkine göre yenilenme ihtiyacı nedeniyle değiştiğini gösterir.

Yeniden Yazım ve Sonuç

Mübâhasât-ı Mükeyyifât adlı eserinin giriş kısmında Nidayî, “bu letâyif-i garrâyı icat ettiğini” söyler. “İcat etme” ifadesine dayanarak ve şu anki bilgilerimize göre Nidayî'nin eserinin bu konuda yazılan, müellifi belli olan ilk eser olduğunu düşünürsek diğer beş eser, bu eserin yeniden yazımları olabilir mi, ya da bu altı metin Arapça veya Farsçadaki bir kaynak metnin Türkçedeki yeniden yazımları olarak mı okunmalıdır, soruları akla gelir.

Bu eserlerin hiçbirinde kaynak metne ait bir bilgi yoktur, hikâyenin giriş, gelişme ve sonuç bölümleri benzer tarzda olan bu eserlerin neden yeniden yazıldıkları belirsizdir. Yazılış nedenleri genellikle “gamlı gönüllere eğlence olmak üzere”dir. Bununla beraber eserlerin yeniden yazım nedeni olarak görülebilecek kimi ekler vardır: şimdilik bu konuda kaynak eser olarak ele aldığımız Nidayî'nin eserinde görülmeyen, dönemin etkisi olarak diğer metinlere girdiği varsayılabilecek kahvenin varlığı ve üstün gelen münazırın, dönemin sosyal yapısı nedeniyle farklılaşması gibi.

Belediye K 333/6'da girişte, diğer eserlerden farklı olarak, halkın ferahlayıp mutlu olması, devlete ziyan gelmemesi, illerin âbâd olup İslâm askerinin kuvvetlenmesi için siyasi bazı unsurların gerekliliği söylenir ve beş şart sayılır. Bunlar sırayla şöyledir: Şeriatın hükmü uygulanmalı, padişahlık sikkesi geçerli olmalı, zulüm olmamalı, rüşvet kalkmalı, herkes uygun şekilde görevlendirilmeli. Bunlardan padişah, ulema ve vekiller sorumludur (35b-36a). Bu eserde müellif, dönemin sosyal ve siyasal eleştirisi olarak görülebilecek bir ek yapma ihtiyacını duymuştur.

Dolayısıyla bu eserlerin bir “yeniden yazım” ve “diliçi çeviri” örneği oluşturduklarını söylemek mümkün müdür?⁴⁹

“Benzerlikler ve farklılıklar” kısmında da belirtildiği gibi, dönemin sosyal yapısının ve zevkinin değişmesi sonucu farklılaşan bu unsurların metinlere yansıdığı görülür. Bu da eserlerin yeniden yazımının bir nedeni olarak öne çıkar. Şu andaki bilgilerimize göre, ikiden fazla mükeyyifâtın münazarası hakkında Anadolu sahasında ilk yazılan eser olan Nidayî'nin *Mübâhasât-ı Mükeyyifât*ı kaynak eser, diğerleri ise bu eserin yeniden yazımları olarak karşımızda durmaktadır. Ahmet Mithat Efendi, *Kelile ve Dimne*'nin bir çeşit yeniden yazımı olan *Hülâsa-i Hümayunnâme* adlı eserini “tecdid ettiğini” söyler. Bu eser hakkında bir makale yazan Zehra Toska, “tecdid etme” kavramının eski edebiyat metinleri için de kullanılabileceğini önerir.⁵⁰ Aynı

⁴⁹Yeniden yazım konusunda bkz. Zehra Toska, “Ahmet Mithat Efendi'nin ‘Bir Diğer Eseri: Hülâsa-i Hümayunnâme”, *Journal of Turkish Studies* 31/II(2007), s. 291-318. Ayrıca Arzu Atik, “Bir Hulasa Denemesi: Cevri ve Selimnâme'si”, *Türk Dilinin ve Edebiyatının Bugünkü Sorunları ve Çözümleri Uluslar Arası Sempozyumu*, 11-13 Kasım 2011, Yayınlanmamış Bildiri, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

⁵⁰ Zehra Toska, *agm.*, s. 317.

konuda yazılmış metinlerde görülen farklılıklar ve değişiklikler nedeniyle, mükeyyifatın münazarası konusundaki bu eserler için de “tecdid edilmiştir” demek yanlış olmayacaktır.⁵¹

Makalenin giriş kısmında verilen, mübahase ve münazaranın tanımlarını tekrar hatırlamak gerekirse; “iddiasını ispat etmek için çaba gösteren birine, diğer bir kimsenin itiraz, yani hasmâne tarzda mukabele etmesine ‘mübahase’, gerçeğin ortaya çıkarılması için yapılan mübahaseye ‘münazara’ denir. Bu tanımlara göre “mübahase” ve “münazara” kavramları anlamca yakın olsalar da mübahasede şu fark göze çarpar: “hasmâne tarzda mukabele etmek”.

Bu bağlamda Nidayî'nin eserini değerlendirirsek afyon, berş, boza ve diğerlerinin tartışmalarında birbirlerine “hasmâne tarzda mukabele” ettikleri, yani “münazara”dan ziyade “mübahase” ettikleri görülür. Sonuç olarak Nidayî'nin eserine ad verirken bilinçli olarak *Mübâhasât* kelimesini seçmesi de gelenekte bu iki kavramın farklı kullanıldığının göstergesidir.

KISALTMALAR

Nidayî *Mübâhasât-ı Mükeyyifât*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü ŞR 69/2.

Leiden Leiden Üniversite Kütüphanesi Cod.Or. 25.721; Hatice Aynur, Jan Schmidt, **agm**.

Tercüman 361 Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Yazmaları 361.

Sihhafî Çelebi *Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem*; Metin Öztürk, **agt.**; Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535.

Belediye K. 633/6 *Hikâyet-i Cem'iyet-i Mükeyyifât-ı Âlem ve Mübâhase ve Mücâdele*, Atatürk Kitaplığı, Belediye K. 633/6.

Esad Efendi 3622 *Muhâleme-i Mükeyyifât*, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3622.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ Nâmık, **Kahvenâme: Klâsik Türk Edebiyatında Kahve**, Akçağ, Ankara 1999.

ADIVAR Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

AKSOY Hasan, “Münazara”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C. 6, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986, s. 469.

ATİK Arzu, “Bir Hulasa Denemesi: Cevrî ve Selîmnâme'si”, **Türk Dilinin ve Edebiyatının Bugünkü Sorunları ve Çözümleri Uluslar Arası Sempozyumu, 11-13 Kasım 2011**,Yayımlanmamış Bildiri, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

⁵¹ Tasvirler, içerdikleri manzum bölümler, üslûp, içinde yer aldıkları edebiyat dizgesi gibi farklı açılardan da ele alınabilecek bu eserlerden yayımlanmamış olanları yayına hazırlama sürecinde olduğumu belirtmek isterim.

- AY Ümran, **Nidâî, Dürr-i Manzum (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.
- Aynî, **Sâkinâme**, (Haz.: Mehmet Arslan) Kitabevi, İstanbul 2003.
- AYNUR Hatice ve SCHMIDT Jan, “A Debate Between Opium, Berş, Hashish, Boza, Wine and Coffee: the Use and Perception of Pleasurable Substances among Ottomans”, **Journal of Turkish Studies, In Memoriam Şinasi Tekin I**, 31/1 (2007), s. 51-117.
- BOSTAN İdris, “Kahve”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. 202-205.
- BÜYÜKDİNÇ Nesibe Feyza, **Osmanlı Medreselerinde Bir Öğretim Metodu Olarak Münâzara ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Âdâb-ı Sedâd Adlı Eseri**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- CEYLAN Ömür, “Türk'ün Vefâlı İçeceği Boza”, **Yitik Düşler Kervanı: Şiirin Aynasında Osmanlı Kültürü Üzerine Denemeler**, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 141-156.
- ÇAKICI Bilal, “Mehmed Bahâeddîn'in Münâzara-ı Seyf ü Kalem'i”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi: Kültür Tarihimizde Yarış**, 2/1, (Ocak 2010), s. 110-130.
- DİRİÖZ Meserret, “Türk Edebiyatında Münâzara”, **Millî Kültür**, 2 (1), (1980), s. 20-22.
- DUMAN Ali, “Taşköprüzâde Ahmed Efendi ve Mevzu'âtı'l-'ulûm'da Yer Alan Usul ve Fıkh İle İlgili İlimler”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, S. 5, (2004/1), s. 47-64.
- ERDOĞAN Mehtap, “Sıdkî Paşa'nın Alegorik Bir Eseri: Berf ü Bahâr”, **Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları**, C. 4/2 (Kış 2009): 360-405.
- Hikâyet-i Cem'iyet-i Mükeyyifât-ı 'Âlem ve Mübâhase ve Mücâdele**, Atatürk Kitaplığı, Belediye K. 633/6, 35b-49a.
- KÖKSAL M. Fatih, “Münazara: Türk Edebiyatı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 580-581.
- KUT Günay, “Divan Edebiyatında Bezm, Âlât-ı Bezm ve Âdâb-ı Sohbet”, **Osmanlı Ansiklopedisi: Kültür Sanat**, C. 9, Yeni Türkiye, Ankara 1999: 616-629.
- KUT Günay, **Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Kataloğu I**, Tercüman, İstanbul 1989.
- Letâif / Mükeyyifâtın Münâzarası**, Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Yazmaları 361.
- LEVEND Ağâh Sırrı, **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, İnkılâp, İstanbul 1980.
- LEVEND Ağâh Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi, I. Cilt Giriş**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1973.

- Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem**, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535.
- Muhâleme-i Mükeyyifât**, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3622, 137b-145a.
- Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi**, (Ed.: Ekmelettin İhsanoğlu, Haz.: Ed.: Ekmelettin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülcan Gündüz, Veysel Bulut), C. 1-IV, IRCICA, İstanbul 2008.
- ÖLKER Perihan ve DİREKÇİ Bekir, “Hekim Mehmed Nidâî’nin Manzum Tıp Risâlesi Keyf-i Kitâb-ı Nidâî”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22 (2009), s. 295-305.
- ÖZCAN Hatice, **Kaysûnzâde Nidâî Muhammed Çelebi El-Ankaravî’nin Menâfî’-n-Nâs Adlı Eseri (57a-99b) (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.
- ÖZÇELİK Sadettin, “Nidâî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007, s. 77-78.
- ÖZTÜRK Metin, **Sıhhatî Çelebi’nin “Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem” Risalesi Çerçevesinde 17. Yüzyıl İstanbul’unda Keyif Verici Maddeler**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- Sıhhatî Çelebi, **Menâkıb-ı Mükeyyifât-ı Âlem**, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 535.
- ŞAYLAN Meserret, “Türk Edebiyatında Münazara”, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 1934-35, travay, tez no 74.
- TEZCAN Nuran, “Lâmi’i’nin Gûy u Çevgân’ından İki Münazara”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981** (1983), s. 49-63.
- TOSKA Zehra, “Ahmet Mithat Efendi’nin ‘Bir Diğer Eseri’: Hülâsa-i Hümâyunnâme”, **Journal of Turkish Studies** 31/II(2007), s. 291-318.
- USTA Halil İbrahim, “Firdevsî-i Rûmî’nin Bir Münazarası”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 49/1, (2009), s. 61-93.
- YAVUZ Yusuf Şevki, “Münazara”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2006, s. 576-578.